

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ОЦІНЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: ПОШУК ЦІННІСНИХ КОНСТАНТ

Сергій Гуров

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті наведено критерії оцінювання художньої цінності в літературному творі та окреслено методи і прийоми оцінювання художнього тексту. Показано, що наразі суспільство входить в орбіту неоліберальних цінностей і життєвих пріоритетів, відбувається крах цінностей, нав'язаних комуністичною ідеологією, і повернення до духовно-релігійних основ. Зазначено, що визначення методів і прийомів оцінювання художнього тексту навчить майбутніх фахівців чітко розрізняти цінності та антицінності в художній літературі.

Аннотация:

Гуров Сергей. Методы и приемы оценивания художественного текста: поиск ценностных констант.

В статье охарактеризованы критерии оценки художественной ценности в литературном произведении и рассмотрены методы и приемы оценки художественного текста. Показано, что в настоящее время общество входит в орбиту неоллиберальных ценностей и жизненных приоритетов, происходит крах ценностей, навязанных коммунистической идеологией, и возвращение к духовно-религиозным основам. Отмечено, что определение методов и приемов оценивания художественного текста позволит будущим специалистам четко различать ценности и антиценности в художественной литературе.

Resume:

Gurov Sergiy. Methods and techniques for evaluating a literary text: the search for value constants.

The article sets out criteria for evaluating artistic value in a literary work and outlines methods and techniques for evaluating a literary text. Currently, society is entering the orbit of neoliberal values, life priorities, values imposed by communist ideology are collapsing, and a return to spiritual and religious foundations is felt. In our opinion, the definition of methods and techniques for evaluating a literary text will allow future specialists to clearly distinguish between values and anti-values in fiction. The axiological approach in philosophy, aesthetics, sociology, psychology, ethics, and cultural studies is recognized as universal in the analysis of any phenomena of an anthropological order. Today, starting from the philosophical theory of values, the theoretical justification of the value approach in the study of literary creativity is relevant. There are all the prerequisites for this, namely, sufficient knowledge of the axiological nature of culture in general and, in particular, art. While determining and evaluating artistic value, certain criteria are necessary, on the basis of which a particular work of art can be called artistic value. Knowledge of the criteria for evaluating and determining artistic value, namely: imagery in a work of art; ideality of a work of art; harmony of the form and content of a work of art; aesthetics of a work of art; talent of the author; innovation of the author; language criterion or language of a work of art; style criterion or style of a work of art; historicism of a work of art significantly increase the level of value attitude of students to a work of art.

Ключові слова:

критерії оцінювання художньої цінності; методи і прийоми оцінювання художнього літературного твору.

Ключевые слова:

критерии оценки художественной ценности; методы и приемы оценивания художественного литературного произведения.

Key words:

criteria for evaluating artistic value; methods and techniques for evaluating a literary work, evaluating a literary text, work of art.

Постановка проблеми. Аксиологічний підхід у філософії, естетиці, соціології, психології, етиці, культурології визнається універсальним для аналізу будь-яких явищ антропологічного порядку. Сьогодні, відштовхуючись від філософській теорії цінностей, є актуальним теоретичне обґрунтування ціннісного підходу до вивчення літературної творчості. Для цього є всі необхідні передумови, а саме – достатнє знання аксіологічної природи культури загалом і мистецтва зокрема.

Культурно-історичний масштаб ціннісного підходу визначається тією роллю, яку цінності грали і грають у житті людини, в історичних долях народів і в історії культури. М. Бахтін неодноразово підкреслював: «в абсолютній ціннісній порожнечі неможливе жодне висловлювання, сама свідомість неможлива» (Бахтин, 1986). Це безпосередньо пов'язано з літературною творчістю, однак слід визначитися з поняттям літератури, художньої літератури, художнього твору й вияву цінностей у них.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування критеріїв оцінювання художньої

цінності в літературному творі та визначення методів і прийомів оцінювання художнього тексту.

Основний виклад матеріалу дослідження. Література – це сукупність письмових і друкованих творів, що відображає та зберігає знання й культуру народу та певного історичного періоду. Водночас вона є різновидом мистецтва, власне, мистецтвом слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси.

Література за формою має чотири основні критерії:

1. До літератури належать авторські, анонімні або колективні тексти. Наявність у тексті певного автора забезпечує йому завершеність: автор ставить останню крапку, відтак текст починає існувати сам по собі.

2. До літератури належать тільки письмові тексти й не належать усні.

3. До літератури належать тексти, матеріалом яких є винятково слова людської мови, і не належать тексти синтетичні та синкретичні, тобто такі, у яких словесний компонент не може бути відірваний від музичного, візуального тощо.

4. До літератури належать тексти, які самі собою мають соціальне значення (або розраховані на те, щоб його мати). Це означає, що до літератури не належить приватне й службове листування, особисті щоденники, шкільні твори тощо. Однак перелічені види текстів можуть належати до літератури за умови, якщо автори цілеспрямовано перетворюють приватне листування або щоденник на факт літератури: пишуть їх, зважаючи на стороннього читача, публічно виконують уривки, публікують їх та ін.

Художня література – вид мистецтва, що використовує матеріал слова і конструкції природної мови, намагається розповісти про світ, людину та їхні проблеми крізь призму власного бачення, використовуючи поетичні засоби. Здебільшого персонажі та події, опис яких міститься в художній літературі, вигадані, однак так, щоб знайти відгук в особистому досвіді читача. Художній твір – продукт художньої творчості, у якому в чуттєво-матеріальній формі втілено задум його творця-художника і який відповідає певним категоріям естетичної цінності.

Цінності – специфічно соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро і зло, прекрасне й потворне, вміщені в явищах суспільного життя і природи). Зовні цінності виступають як властивості предмета чи явища, однак вони притаманні йому не від природи, не просто в силу внутрішньої структури об'єкта як такого, а тому, що він «втягнутий» у сферу суспільного буття людини і став носієм певних соціальних відносин. Щодо людини, то цінності служать об'єктами її інтересів, а для її свідомості виконують роль повсякденних орієнтирів у предметній і соціальній дійсності, позначають її різні практичні відношення з навколишніми предметами та явищами. Наприклад, склянка, будучи інструментом для пиття, виявляє свою корисну властивість як споживча вартість, матеріальне благо. Будучи продуктом праці й предметом товарного обміну, склянка виступає економічною цінністю. Якщо вона стає предметом мистецтва, то наділяється ще й естетичною цінністю, красою.

Основним видом **естетичних цінностей** є прекрасне, яке, своєю чергою, має безліч конкретних варіацій (як витонченість, грація, миловидність, пишність та ін.); інший вид естетичної цінності – піднесене – також має ряд варіацій (величне, грандіозне тощо). Як і всі інші позитивні цінності, прекрасне і піднесене діалектично співвідносяться з відповідними негативними цінностями, «антицінностями» – потворним і низинним.

Істина, Добро і Краса є класичною формулою мистецтва, що утвердилася в художній літературі. Однак значущість кожної з величин цього синтезу періодично ставала сумнівною або зовсім спростовувалася. Радикальний перегляд цих цінностей стався в естетиці Нового часу, коли із занепадом Середньовіччя втрачає свою силу віра, змінюється загалом картина світу й система цінностей, і з ослабленням християнської традиції девальвується основна категорія християнської культури – «Добро». Художня творчість звільняється від тих етичних приписів, які були обов'язковими для мистецтва Середньовіччя. Творчість Рабле і Боккаччо не обтяжена шуканнями Добра, хоча ці письменники були одними з перших, хто відвів свій погляд від неба й звернувся до земного життя людини; їх творчість сяє новими гранями, невідомими майстрам попередньої епохи, тут в атмосфері «діонісійського екстазу» (І. Хейзінга) торжествує «матеріально-тілесний початок життя» (М. Бахтін).

У XVII ст. українська поезія на прикладі віршу з книги 1608 р. «Україна, татарами терзана...» польсько-українського поета-козака Мартина Пашковського навчилася розрізняти справедливі та несправедливі війни. Автор назвав війни справедливими, що боронять свободу, а несправедливими ті, які прокляті народом. Образ героя визвольної війни – селянина, «що за плугом при зброї волів поганяє», та образ Матері-Вітчизни, яку мають рятувати «милії сини», збагатили українську поезію того часу.

Про зміни цінностей минулого свідчить той факт, що героями літературних творів XVII ст. були не тільки ченці, святі та християнські божества, а й видатні діячі, такі, як князі, гетьмани, меценати, герої походів, відомі люди з селян і міщан. Так, руський шляхтич, церковний діяч і письменник-полеміст К. Сакович у своїх віршах оспівує П. Конашевича-Сагайдачного, який, навчаючись в Острозькій школі, вивчав науки, але потім знайшов себе в «рицарських діяльностях». У цих творах також наголошується на мужності, хоробрості, бойовій силі запорожців, що спрямована тільки на службу вітчизні, де кожний із козаків «готовий вітчизні служити за вольність її і свой живот положити» (*Українська Поезія*, 1978, с. 21).

Можна твердити, що в українській літературі того періоду, де значну частину поезій становить духовна лірика, розпочинається формування цінностей українського народу, зокрема формуються національні та патріотичні почуття. Так, за твердженням Д. Чижевського (1994), в епоху бароко на зміну літературній мові прийшла мова народна (с. 301). На цей період також припадає розвиток української філологічної

думки, де естетика знайшла своє місце у творах Феофана Прокоповича («Поетика», 1705), Митрофана Довгалевського («Сад поетичний», 1736) та інших. Естетика бароко міцно прищепила в Україні переконання в цінності гарної форми: самостійне плекання формальних цінностей та внесення формальних прикрас в усі сфери літератури (Чижевський, 1994, с. 66).

Наприкінці XVIII століття у творчості, наприклад Байрона, ми не побачимо домінанту Добра. Ця категорія залишиться на периферії його художнього бачення, але це зовсім не означає, що романтизм зрікся Добра: просто культ краси в романтиків затьмарював інші цінності. Не випадково Категорія краси отримала в романтизмі глибоке тлумачення, зокрема Шеллінг писав про історичний характер краси, про множинність і мінливості прекрасного. Але і він не заперечував спорідненість цих категорій: «Добро, яке не є красою, не є також і абсолютним добром». Як би далеко не йшли романтики в розумінні краси, від авторської оцінки не вислизала жодна угода зі злом, адже романтики добре розуміли: «краса» і «зло – несумісні.

Наразі суспільство входить в орбіту неоліберальних цінностей і життєвих пріоритетів, відбувається крах цінностей, нав'язаних комуністичною ідеологією та відчувається повернення до духовно-релігійних основ. Постмодерна література намагається уникати дуалістичності оцінок, відбувається лише констатація фактів, навколо немає ані добра, ані зла, ані негативних або позитивних характеристик. Найважливішою рисою постмодернізму є принципова відмова від усякої центричності й будь-якої ціннісної ієрархії. Усі літературні твори рівноправні між собою і в них принципово зруйнований ціннісний ряд, отже, жоден твір не має переваг над іншими.

Саме в цій літературі ми знаходимо потребу в самоідентифікації за допомогою встановлення індивідуальних моральних цінностей у свідомості. Твори цього періоду цінні унікальним філософським поглядом, вони наповнені не тільки видовищністю сюжету й драматичними лініями, а й висвітлюють особливості моральної культури суспільства.

Для визначення й оцінювання художньої цінності необхідні певні критерії, на основі яких можна називати художньою цінністю той чи той витвір мистецтва. Учені з цього приводу висловлюють різні припущення. Так, К. Мамбеталиєв, звертаючись до минулого, зауважує, що «у період радянської влади твори літератури й мистецтва оцінювалися на основі трьох критеріїв: соціалістичний зміст, національна форма, інтернаціональний характер. За такого

підходу традиції світової класики ставали об'єктом уваги з тією умовою, що повинні були містити в собі прогресивні начала, а сама прогресивність визначалася цензурою» (Мамбеталиєв, 2012, с. 3). Ю. Мацкевич (2012) наводить такі критерії оцінки твору: технічна грамотність, оригінальність, суспільна значущість та образність (с. 13–16). О. Волобуєв, та В. Песоцький пропонують такі критерії оцінки якості літературних творів: 1) історичний; 2) гносеологічний; 3) логічний; 4) світоглядний; 5) методологічний; 6) ідеологічний; 7) моральний; 8) естетичний; 9) культурологічний (Волобуєв, & Песоцький, 2013, с. 10–20). Отже, як переконуємося, є різні варіанти критеріїв оцінювання та визначення художньої цінності. Узагальнивши ці варіанти, ми пропонуємо такі критерії оцінювання художньої цінності, визначення її якісних характеристик:

- образність у художньому творі;
- ідейність художнього твору;
- гармонійність форми і змісту художнього твору;
- естетичність художнього твору;
- талановитість автора;
- новаторство автора;
- мовний критерій або мова художнього твору;
- стильовий критерій або стиль художнього твору;
- історизм художнього твору.

З'ясування критеріїв оцінювання художньої цінності та їх якісних характеристик дає нам змогу перейти до визначення методів оцінювання цінностей у літературних творах, серед яких можна виокремити такі:

Мозковий штурм. Проблема має бути життєвою, актуальною для студентів, чимось зачіпати їх особисто. Вона не повинна вимагати спеціальних знань, яких може бракувати у майбутніх фахівців, або вони повинні бути заздалегідь поінформовані про необхідність таких знань.

Метод усного опитування, метою якого є набуття вмінь публічно викладати матеріал, розмірковувати над проблемами духовного й морального змісту.

Метод навчального діалогу, застосовуючи який, слід урахувати ряд організаційних моментів, а саме:

- жодна репліка такого діалогу не може залишитися без відповіді;
- навчальний діалог суворо обмежений у часі;
- якщо студент неактивний, це означає, що йому бракує знань або він не сприймає проблеми ціннісного характеру;
- мовні характеристики навчального діалогу пов'язані з вимогою повних відповідей;

• навчальний діалог вимагає попередньої підготовки.

Метод прихованої дискусії, коли студенти висловлюють свої думки, своє розуміння того чи іншого питання з художнього твору, відтак обирають найбільш цікаві, а краще – спірні, оригінальні думки й виносять їх на обговорення протягом декількох днів. На наступному занятті викладач підбиває деякі підсумки, за необхідності включається в дискусію, підкреслює, що деякі розглянуті моральні проблеми мають однозначний розв'язок (наводить авторитетні висловлювання), а на інші питання (якщо такі були) однозначних відповідей немає.

Серед прийомів оцінювання художніх творів слід виокремити такі:

Прийом «Зупинка-Очікування», у якому текст читається по частинах, кожна частина аналізується, робляться прогнози про подальший зміст. Відповідаючи на запитання, студенти роблять припущення про зміст, оповідають про свої асоціації, почуття, очікування, а потім з'ясовують, що підтвердилося з припущень, а що – ні.

Прийом «Репродуктивні-продуктивні запитання» допомагає навчити замислюватися над прочитаним, розвиває вміння ставити запитання за текстом. Репродуктивні запитання – це запитання, які вимагають однослівної відповіді, а саме: Хто...?, Що...?, Коли...?, Може...? Буде...? Чи було...?, Чи правильно, що...?, Чи згодні Ви...?. Продуктивні запитання вимагають роздумів, залучення додаткових знань, умінь аналізувати, а саме: Поясніть, чому...?, Чому Ви вважаєте...?, У чому відмінність...?, Припустимо, що буде, якщо...?, Чи буде...?, Чи міг...?.

Прийом «Мозайка» дає змогу уявити різні аспекти досліджуваного питання. Для цього необхідно виокремити певні аспекти досліджуваного процесу, явища, об'єкта й запропонувати малим групам детально вивчити, зробити опис, виділити істотне в окремому питанні, що стосується досліджуваного. Через деякий час групи проводять малі презентації та представляють напрацьований матеріал. Загалом після завершення роботи складається цілісне уявлення за темою, що вивчається.

Прийом «Кластер» використовується для систематизації навчального матеріалу та його структурування. Студентам пропонується відшукати й записати моменти, де автор дає власну оцінку, яку вони вважають важливою, після чого відбувається систематизація. Аналізуючи хаотичні записи, кожен студент об'єднує їх у групи, залежно від того, який бік змісту відображає те чи те поняття, факт тощо.

Прийом «Аналіз тексту» використовується для осмисленої роботи з текстом, за ним пропонується скласти таблицю за формою:

Знаю	Мені не зрозуміло	До цього необхідно ще повернутися	Про це потрібно прочитати

Прийом «Дерево різноманіття» допомагає висловити припущення з приводу розвитку сюжетної лінії в оповіданні або повісті. Правила роботи за цим прийомом такі: стовбур дерева – тема, гілки – припущення, які «зводяться» за двома основними напрямками «можливо» та «ймовірно» (кількість гілок – не обмежена), листя – обґрунтування цих припущень, аргументи на користь тієї чи тієї думки.

Прийом «Жива лінія» використовується для висловлення свого погляду з будь-якого питання. Студенти шикуються вздовж уявної лінії і, залежно від свого погляду, займають місце на лінії. З одного боку лінії розташовуються учасники, які мають один погляд на проблему, а з іншого – протилежний. У центрі лінії ті, хто сумніваються. Учасникам пропонується висловитися з проблеми, аргументуючи свій вибір. Водночас є змога переміщуватися відносно лінії, якщо думка змінюється. Після такої роботи необхідно провести обговорення стану, особливостей поведінки, почуттів учасників, узагальнити набутий досвід.

Прийом «Акваріум» дає змогу кожному студенту не тільки стати активним учасником обговорення проблеми, а й бути спостерігачем. На початку роботи для обговорення проблеми студентів ділять на групи й озвучують їхні ролі та функції: *ведучий* – організовує обговорення питання, залучає членів групи до розмови; *протоколіст* – фіксує все, що стосується розв'язання проблеми; *критик* – ставить запитання учасникам у процесі обговорення, піддає сумнівам висловлені думки; *аналітик* – узагальнює, підбиває підсумок. Після обговорення проблеми в групах керівник формує групу із представників кожної групи й організовує публічну дискусію. Решта учасників стають спостерігачами, але вони можуть допомагати своєму представнику. Дискусія завершується тільки після ухвалення спільного рішення, відтак робиться критичний аналіз процесу роботи, і в такий спосіб студенти вчаться вести дискусію.

Висновки. Отже, з огляду на викладене вище, доходимо висновку, що знання критеріїв оцінювання та визначення художньої цінності (образність у художньому творі; ідейність художнього твору; гармонійність форми і змісту художнього твору; естетичність художнього

твору; талановитість автора; новаторство автора; мовний критерій або мова художнього твору; стильовий критерій або стиль художнього твору; історизм художнього твору) значно підвищують рівень ціннісного ставлення студентів до

художнього твору. Використання перелічених методів і прийомів сприяє більш осмисленому сприйняттю художнього твору студентами й розвиває їхнє вміння правильно оцінювати художній твір.

Список використаних джерел

- Бахтин, М. М. (1986). *Литературно-критические статьи*. Москва: Художественная литература. 543 с.
- Волобуев, О. В., & Песоцкий, В. А. (2013). Проблема оценки качества произведения художественной литературы (социально-философский аспект). *Вестник МГОУ. Серия «Философские науки»*, 1, 10–20.
- Мамбеталиев, К. И. (2012). *Сатира и юмор в кыргызской литературе (генезис понятия и эволюция качества)*. (Автореф. дис. д-ра филол. наук). Бишкек: Бийиктик. 50 с.
- Мацкевич, Ю. В. (2012). Определение понятия «произведение искусства» и обозначение критериев его оценки. *Искусство и культура*, 3 (7), 13–16.
- Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. (1978). Київ: Наукова думка. 431 с.
- Чижевський, Д. (1994). *Історія української літератури*. Тернопіль: Феміна. 480 с.

Відомості про автора:

Гуров Сергій Юрійович
serggurov27@gmail.com
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-27-96-100

Матеріал надійшов до редакції 28. 11. 2021 р.
Прийнято до друку 04. 12. 2021 р.

References

- Bakhtin M. M. (1986). *Literary critical articles*. Moscow: Art. lit. 543 p. [in Russian]
- Volobuev O. V., Pesotsky V. A. (2013). The problem of evaluating the quality of artistic literature (socio-philosophical aspect). *Bulletin of MGOU. The series "Philosophical Sciences"*. No. 1. P.10–20. [in Russian].
- Mambetaliev K. I. (2012). *Satire and humor in Kyrgyz literature (genesis of the concept and evolution of quality): abstract of the dissertation. ... doct. phil.sciences*. Bishkek: Biyyiktik publ., 50 p. [in Russian].
- Matskevich Yu. V. (2012). Definition of the concept of "art production" and designation of criteria for its assessment. *Art and Culture*, No. 3 (7). P. 13–16. [in Russian].
- Ukrainian poetry. The end of the XVI-beginning of the XVII century. (1978). Kiev: Nauchnaya Dumka. 431 p. [in Ukrainian].
- Chizhevsky D. (1994). *The history of Ukrainian literature*. Ternopil: Femina. 480 p. [in Ukrainian].

Information about the author:

Gurov Sergiy Yuriyovych
serggurov27@gmail.com
Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-27-96-100

Received at the editorial office 28. 11. 2021.
Accepted for publishing 04. 12. 2021.